



2. Jrgang - Nr. 32

Kamporgan for Rikshirden og Norges H

Oslo, lørdag 26. juli 1941.

Bolsjevisme er jødedom.

Belæjningen er et av de redskaper som julekalenderen har skapt og tatt i bruk i sin festlige og bevisende kamp for å tilføre dig verdifulle gaver, for å bli «verdens herrer», som denne gud Julen angivelig skal ha lovet dem å bli.

Gennemskudningen har den internationale jorden, vil bevist arbeidet med dette mål, og målene har været og er like mangfoldige som beviselsen. Istid målet har været for godt, ingen betydelig for det, når det gik videre, kan for verdensbevægelsen.

Et av de viktigste mønstreder i denne kampen var jøfist. Jøfist sto alt inn på is herredømmet over pengene over den internasjonale stoffisken, for fremtiden i is avgjørende ieffektiv over stoffindustri og de spesielt rustingsindustri. Gjennom en planlegging betinget i viderespenning, som også var kjøpt og drevet ut av det jøfist gull, lykkedes det da jøfist å lime det over land og med det ansett med det resultat at landene rustet mer og mer. Dette førte igjen til at jøfist septe inn nye kjøpsformer på sin rustingsin-

Ved de kritiske vor verdenspresses fik juleen videre
ordning til 2 pladser «den
offentlige mening» i den ret.

deres best passed deres
planer. Pressen tjente ikke
langer særbehold og den på-
deltige reportage blev arstat
er sensationel omstændigheder
og seerdt ut fra de jødiske
presserapporter som f. eks. Agency
News, Reuters og United Press,
for å nevne nogen av de mest
kjente.

Et annet viktigtrinn som jødeløsningen forberedte i utveksling til det grad nye Frimønstret, denne hammelhøytiden, som så allerede internasjonale «voldsdiktatorer» og «voldsmestere» er i stand til å oppdage i jødeløsningen. I Frimønstret, med det nye jødeløse rituelle symboler og ord, forstet jødeløsningen i gamle menn med penne og søkk, i de forskjellige land verden over. De ble offiserer, diplomater, lærere, ingeniører, politikere og andre fremstående menn som hadde tatt seg tid til Frimønstretens ideer, med eller uten sin vilje, under tvingen av de tyske jøder. Under et annet som jødeløse ble sine beroligende, indre.

Nåe jødene gikk videre. Og så
det arbeidende folk, arbeider-
klassen i alle land, strakte inn
hender den jødiske yoke. Den
slutlig stillende og undertrykte
arbeiderbefolkningens kamp for
å bedre sine kår blev kommu-
nistisk styrket av jødene for å
gjøre deres verdrengsløse.
Andre som Karl Marx, Engels

og Adlar, og senere Lenin, Trotsky, Litvinov og mange andre, blev arbejderens slottene. Fra i morgen en socialistsk kamp for det arbeiderne folk i de forskellige land blev arbejderbevægelsen til en international jødisk-koljektiv kamp for jødiskhed, afstanden jødiske bliver sig alle indbyrdes og solidariteter inden befolkning og folk derne præg af sit kyske, orientalske og folkeindtænkelse.

Arbeidermassene blev «proletarer» og blev gjenansynet av klenshet, misantritis, uansett og gaffelstet. Arbeidermassene hadde i det internasjonale boljeviseriske proletariat litt et «proletarisk» redskap.

Efter den russiske revolution fik bolsjevikere (bolsjevik-betegnelsen betyder egentlig «flertalssocialisme» og var særligt på den mest ydmykende revolutionære gruppe af de russiske marxister) magten i Rusland.

Det utrolige redselsherre-
dømmene som nå i 20 år har han-
dlet i Russland, med forføl-
gelser, misandring, tortur, mas-
sakrerettelser og hungersnød,
som har kostet over 20 mil-
liarder menneske livet, — det
er høyvesiden i geneste.
Det er «siviliserklæring» fri-
strelse!

Det er i virkeligheden jødedommens karnoforene over et folk på næsten 200 millioner ikke-jøder, som er en blæstfuld jødisk ledere strages og udstyret til det ypperste menneske summer hvert år bruges til stadig mere intense aktiviteter.



1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.



Jedini: «Dare kan ferustille

og propaganda for et agt at dre land engang skal få agt godt av et behjervtlik avger parad.



-FOR FOLKENES FRIHED-

Jedni: "Dere kan fremsidde det som dere vil i deres taler og propaganda, men dette er min krig, som dere skal vinde for mig!"

...alle Frienskeri er opå den in-
ternasjonale brøderrens et ned-
slag for den internasjonale
ledelse!

propaganda mener mit «kapite-
len» er dette bare langsigtede
træner for å lære det arbei-
dende folk blir i sinne.



Vi helinger har en vakkert buktet «fjellandske» arbeidslokale og lagforeningsleide. De er alle jader og er på grunn av sine mange fortrykte plassert i en fengsel, hvor de for første gang i sin livs erfaring vil å være offentlig arbeid.

Fagfellevurdert

En apokalyptisk antisemittisme

Nasjonal Samling og jødene, belyst ved invasjonen i Sovjetunionen.

Sammendrag: Artikkelen analyserer Nasjonal Samlings retorikk og propaganda i de innledende fasene av felttoget mot Sovjetunionen sommeren 1941, med særlig fokus på antisemittismens rolle. I hvilken grad og hvordan preget de antijødiske forestillingene partiets forståelse av den pågående verdenskrigen, og hvordan kommuniserte partiet sitt budskap til offentligheten? Kildegrunnlaget er taler fra Quisling og andre sentrale lederskikkelser i NS, samt innholdet i et utvalg partipublikasjoner. Videre gjør artikkelen en lokal casestudie av den sensurerte lokalpressen i Grenlandsdistriktet. Et viktig funn er at antisemittismen var et helt avgjørende ideologisk element i NS' propaganda sommeren 1941. Angrepet på Sovjetunionen ble tolket ut fra et konspirasjonsteoretisk verdensbilde, som en raseideologisk og apokalyptisk eksistenskamp rettet mot en mektig og truende fiende. Innenfor dette rammeverket skildret propagandaen også NS som en utvalg elite, som hadde gått foran i kampen mot såkalt jødisk innflytelse.

Emneord: Antisemittisme, konspirasjonstenkning, Nasjonal Samling, hatretorikk, propaganda.



Kjetil Braut Simonsen

Forsker ved Jødisk museum
Jødisk museum, Oslo
kjetil@jodiskmuseumoslo.no

Invasjonen av Sovjetunionen, også kjent som Operasjon Barbarossa, var helt fra starten av planlagt som en utslettelseskrig, rettet mot nasjonal-socialismens «rasemessige» og ideologiske fiender. Det overordnede målet, sammenfatter Longerich, var ikke bare å beseire Sovjetunionen militært, men også

Takk: Forfatteren vil gjerne takke Madelen Brovold, Henrik Grue Bastiansen, Carl Emil Vogt, samt den anonyme fagfellen for verdifulle innspill.

Det tyske angrepet på Sovjetunionen 22. juni 1941 utgjør et vannskille i nasjonalsocialismens historie. Angrepet kan, med historikeren Peter Longerichs ord, betraktes som det andre eskaleringsstadiet i den nazistiske forfølgelses- og drapspolitikken etter at andre verdenskrig brøt ut i 1939.¹ Under den tyske invasjonen av Polen hadde nasjonalsocialistene etablert «massefordrivelsler, segregering og ghettotisering og masse mord som normalfenomener».² I løpet sommeren og høsten 1941 eskalerte Hitler-regimets «rasepolitikk» til å bli en folkemordpolitikk: «In looking for answers to the questions how, when, and why the Nazi persecution of the Jews evolved into the Final Solution», sammenfatter historikeren Jürgen Matthäus, «the importance of the war against the Soviet Union can hardly be overestimated.»³

to eliminate its ruling class, decimate the nations living on its territory by the violent destruction of millions of people, and to exploit the survivors as slave labour for the construction of the new German 'living-space' (*Lebensraum*).⁴

En serie direktiver og bestemmelser i tiden forut for felttoget skulle sikre SS og SS' spesialenheter et stort handlingsrom i de erobrede områdene. Videre ble det her slått fast at krigen skulle føres med ytterst brutale virkemidler.⁵ Etter at invasjonen var et faktum, ble planene raskt omsatt i praksis. Allerede i den første fasen av krigen iscenesatte eller begikk tyske enheter – særlig såkalte *Einsatzgruppen*, men også enheter under Waffen SS og det tyske Ordenspolitiet – massedrap på sivile bak fronten. I den første fasen var de jødiske ofrene fremfor alt menn. I Litauen, Latvia og i det vestlige Ukraina iverksatte lokale nasjonalistiske og antisemittiske krefter såkalte «opprenkningsaksjoner», som gjerne enten var ini-

tiert eller understøttet av tyske styrker.⁶ Samtidig utførte tyske enheter selv massehenrettelser av jødiske menn de første dagene og ukene etter krigsutbruddet.⁷ I løpet av de tre månedene fra felttoget ble iverksatt til slutten av september 1941 hadde ikke bare drapshandlingene økt massivt i omfang; offergruppene omfattet nå også kvinner, barn og eldre.⁸ Ved utgangen av 1941 var mellom 500 000 og 800 000 jøder blitt myrdet. I løpet av andre halvdel av 1941 og frem til våren 1942 hadde dessuten mer enn 2 millioner av de til sammen 3,5 millioner sovjetiske soldatene som befant seg i tysk fangenskap, mistet livet gjennom summariske henrettelser, så vel som av mishandling, sult og forsømmelse.⁹

Også i det okkuperte Norge representerer invasjonen av Sovjetunionen et vendepunkt som brakte den antijødiske politikken inn i en ny og mer radikal retning.¹⁰ Sommeren 1941 ble flertallet av jødiske menn i Nord-Norge arrestert og brakt til Sydspissen fangeleir ved Tromsø.¹¹ 23. juni arresterte Gestapo 61 statsløse jødiske menn i alderen 18 til 60 år i Oslo. De arresterte ble sendt til Grini fangeleir.¹² De arresterte i Tromsø forble i fangenskap, mens fangene fra Oslo og Aker ble sluppet ut i etapper.¹³ I Trondheim ble 12 statsløse jødiske menn arrestert og innsatt i Vollen fengsel.¹⁴

Historikerne har også påpekt at det tyske angrepet på Sovjetunionen utløste en intensivert anti-jødisk propaganda. I andre bind av sitt verk om de norske jødernes historie hevder Oskar Mendelsohn at de antisemittiske innslagene i den sensurerte og stadig mer ensrettede presseoffentligheten økte «i antall og intensitet, særlig etter at felttoget i Sovjetunionen var satt i gang».¹⁵ Nyere studier støtter opp om denne beskrivelsen. Historikeren Sigurd Sørli konkluderer med at «[den] raseideologiske og antisemittiske forståelsen av krigen ble enda tydeligere etter Tysklands innmarsj i Sovjetunionen» i sin undersøkelse av norske Waffen SS-frivillige mellom 1941 og 1945.¹⁶ I en tidligere artikkel som analyserer Vidkun Quislings taler og skrifter i okkupasjonsårene har undertegnede påpekt at NS-førerens antisemittiske utfall ble tydeligere og skarpere etter det tyske angrepet på Sovjetunionen 22. juni 1941.¹⁷

Denne artikkelen analyserer Nasjonal Samlings

retorikk og propaganda i de innledende fasene av felttoget mot Sovjetunionen; det vil si i den fasen hvor den nasjonalsosialistiske forfølgelses- og drapspolitikken ble trappet opp. Hovedfokuset er på antisemittismens rolle i NS' agitasjon. I hvilken grad og hvordan preget de antijødiske forestillingene partiets forståelse av den samtidige verdenskrigen, og hvordan ble den antisemittiske konspirasjonstenkningen kommunisert i offentligheten? Den første delen belyser NS-ledelsens, og særlig Quislings, offentlige taler i dagene og ukene rett etter at Operasjon Barbarossa ble iverksatt. Den andre delen gjennomgår et utvalg partipublikasjoner i tidsrommet mellom 22. juni og 31. juli 1941. Hovedvekten er lagt på henholdsvis *Fritt Folk*, *Hirdmannen* og avisen *Kristen Samling*.¹⁸ Mens *Fritt Folk* var hovedorgan for Nasjonal Samling og utkom som dagsavis, representerte *Hirdmannen* en radikal, aktivistisk fløy i partiet som gjennom okkupasjonstiden presset på for en mer ytterliggående antijødisk politikk.¹⁹ *Kristen Samling* sprang i kontrast til dette ut av kristne strømninger i NS. Utvalget gir dermed innsyn i hovedstrømningene i partiet (gjennom *Fritt Folk*), samtidig som det åpner for at det fantes politisk og ideologisk spennvidde.²⁰

Den tredje delen av artikkelen er et nærstudium av tre aviser i en avgrenset geografisk region, nærmere bestemt Grenlandsdistriktet. Artikkelen bygger her videre på – og supplerer – funnene fra en mindre oversiktsstudie av antisemittismen i Telemark før og under den tyske okkupasjonen.²¹ Det urbane Grenlandsområdet er valgt ut ettersom NS i Telemark for en stor del var et byparti under okkupasjonstiden.²² Forhåpentligvis kan perspektivene fungere som sammenlikningsgrunnlag i andre, fremtidige regionalstudier.²³

Et viktig allment poeng knyttet til kildematerialet er at NS-organene og den sensurerte dagspressen ikke bare produserte egne meningsytringer i form av lederartikler, kronikker, kommentarer og leserinnlegg; de trykte også en lang rekke taleutdrag og referater fra offentlige arrangementer i regi av Nasjonal Samling. Avisene var dermed ikke bare meningsprodusenter, de er også en viktig kilde for å kunne analysere – og forstå – de politiske linjene NS-ledelsen presenterte for offentligheten.

På et mer overordnet plan knytter artikkelen seg dermed tematisk til diskusjonen om sammenhengen mellom hatefulle ytringer og handlinger, og nærmere bestemt ideologi og folkemord. Den viser også hvordan medier kan bli – og har blitt – (mis)brukt til å demonisere grupper. Historikeren Jeffrey Herf slår fast at Hitler-Tysklands antisemittiske propaganda nettopp sommeren og høsten 1941 «assumed its wartime role as a public justification for mass murder».²⁴ Nasjonalsosialismen er likevel langt fra det eneste eksemplet på at konspirasjonstenkning har gitt ideologisk næring til massedrap. Under folkemordet på armenerne i 1915 beskrev den tyrkiske nasjonalistiske propaganda den armenske minoriteten som en truende femtekolonne i Det ottomanske riket.²⁵ Konspirasjonsteorier var også et viktig element i hatretorikken blant Hutu-ekstremister i forkant av folkemordet i Rwanda i 1994.²⁶ Psykologene Mikolaj Winiewski, Wiktor Soral og Michal Bilewicz har konkludert med at «in almost all cases of genocide the element of conspiracy and envious prejudice was present».²⁷

Under den tyske okkupasjonen ble Norge åsted for en antijødisk politikk, som høsten 1942 kulminerte i arrestasjoner, deportasjoner og massedrap. Nasjonal Samling medvirket i denne politikken på flere plan. For det første tok NS-regimet selv initiativ til tiltak som skulle støte jødene ut av det norske samfunnet. For det andre brukte den tyske okkupasjonsmakten NS-regimet som et redskap for å gjennomføre antijødiske fremstøt.²⁸ I tillegg til dette deltok omtrent 4500 nordmenn i løpet av krigen som stridende på Hitler-Tysklands side. Det store flertallet av dem kom til å gjennomføre hele eller deler av krigstjenesten på Østfronten, i det som utviklet seg til å bli en «raseideologisk utbyttings-, slavebindings- og utryddelseskrig».²⁹ Særlig Divisjon Wiking, som deltok under selve innmarsjen i Sovjetunionen sommeren 1941, var en usedvanlig brutal enhet, og det er med dette som bakgrunn «all grunn til å anta at også norske frivillige ble deltakere i den ekstreme volden».³⁰ En analyse av Nasjonal Samlings forståelse av krigen sommeren 1941 kan bidra med økt innsikt i hvordan slike handlinger ble forstått og rettferdiggjort ideologisk.

Quisling og NS-ministerne

Forståelsen av krigen i Øst som en kamp mot jødene, ble kommunisert fra øverste hold i Nasjonal Samling umiddelbart etter 22. juni 1941. Ettersom Nasjonal Samling var et førerstyrt parti, kom de mest offisielle partistandpunktene, som Øystein Sørensen har påpekt det, til uttrykk i Vidkun Quislings taler og artikler.³¹ Disse talene ble gjengitt i lange utdrag i pressen både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå, og følgelig gjort grundig kjent både internt i NS-bevegelsen og i den bredere i offentligheten. På denne måten satte partiledelsen tonen for det ideologiske klimaet i partiet.

Her kan det selvfølgelig påpekes at antisemitismen langt ifra var noe nytt innen NS-ledelsen sommeren 1941. Utviklingen etter angrepet på Sovjetunionen dreier seg følgelig om en aktivering, intensivering og i noen grad ideologisk *reorientering* av et antisemittisk fiendebilde som allerede fantes der fra før. Allerede i «kamptiden» på 1930-tallet hadde Nasjonal Samling forfektet et tydelig anti-jødisk standpunkt – særlig fra 1935 og fremover.³² Dette ble videreført og forsterket etter den tyske invasjonen våren 1940. Fra starten av okkupasjonstiden hevdet Quisling at jødene stod bak nasjonal-sosialistenes motstandere i den pågående krigen.³³ Allerede 24. juni 1940 hevdet han i en tale i Kringkastingen at de gamle «partipolitiske klikker» hadde arbeidet direkte og indirekte for norsk deltakelse i en «jødenes hevnkrig mot Tyskland».³⁴ Etter det tyske angrepet på Sovjetunionen 22. juni 1941 ble de antisemittiske utfallene ytterligere forsterket. Formuleringer som «den jødiske verdensrevolusjon»,³⁵ «den internasjonale jødemakt»,³⁶ «det forjettede jødiske verdensherredømme»,³⁷ «den jødisk-kommunistiske verdenskonspirasjon»,³⁸ «internasjonal jødedom»,³⁹ og «den internasjonale jødedomms verdenserbringsplaner»⁴⁰ gikk igjen. Samtidig endret fokuset i disse talene seg i takt med krigsutviklingen. Forut for Operasjon Barbarossa angrep Quisling særlig England, som han oppfattet som et redskap for «den internasjonale jødedom». Disse utfallene fortsatte også etter 22. juni 1941, men fra nå av fikk forestillingen om «den jødiske bolsjevismen» – som hadde vært nedtonet før Operasjon Barbarossa – en særlig fremtredende plass.⁴¹

6 Tirsdag 24. juni 1941. Fritt Folk

Et midtsommerstevne på Bygdøy i nordisk og nasjonal ånd.

Føreren om den gigantiske kamp som nu er påbegynt mellem civilisasjon og barbari.



Quisling på talerstolen.

Vi tilstår det gjerne: Under det store Jomvik-stjerne på Bygdøy strejket en liten natto tanke oss: Hvis disse gamle trær kunne tale! De elsker, lønner og lind og bjerk oss med sine mektige grønne kroner – rummer inn Rindgalden der ute – de er kanskje et par tre generasjoner gamle.

„Vi må slutte oss sammen innad og stå ferdige utad til å holde vår del av fronten i denne store verdenskamp“



Et bilde som taler for sig selv.

Kst. statsråd Lundes Jonsoktale i Brandbu.

Sovjets nedbrytende og negative sosialisme passer ikke oss nordmenn.

grønn felle som etter i vårt folks marg og blod. Tor, som var en av våre største guder i den hedenske tid, var i virkelige livet det stjernerbilde som solen står i om våren. Det er stjernerbilden Tyren, og ut av dette laget de begrepet om Tor som tegnet på kraft. Dette var for 3000 år tilbake, og disse forestillinger må derfor ha vært så gamle. Og vi forstår ut fra dette hvilken innimelig forbindelse våre forfedre hadde med naturen når de kunne skape slike forestillinger.

Tenkt på vårt folk idag, hvordan de går omkring og reiser med neser i mulden og ikke skjønner tegnet verken tilgav det best. Våre forfedre som visste store åndelige kraft og det var også ut fra dette at de skapte sine moralske begreper, en kampen mellom det onde og det gode, og at det i denne store kampen var menneskenes plikt ikke bare å være rettferdige og gode, men også lagre. Og det er mitt ønske at det norske folket igjen må ta dette opp som den hellige dyd. Våre forfedre så kampen mellom det onde og det gode som en stadig kamp som tilslutt skulde løse seg ut i en verdenskamp, i Ragnarok. Det var da Fenrisulven og Midgardsormen skulde gå løs på de gode makter. Man tror kanskje at dette er latinske påfunn. Nei, de står på himmelens Ulven og slangen står der når høsten kommer. Ut av dette laget de disse forestillingene. Man kan si det var mytisk. Vi trenger ikke det mytiske, men vi trenger symbolene som skal minne oss om dette. Og det er dette symbolet vi har glemmelet i merket vårt, det gule og røde. Det er solen det. Vi vil ikke glemme

Fritt Folk 24. juni 1941.

De første dagene og ukene etter 22. juni 1941 holdt Quisling tre offentlige taler som både hver for seg og samlet utvetydig viser hvor sterkt den antisemittiske konspirasjonstenkningen preget hans forståelse av verdenskrigen generelt og av felttoget i Sovjetunionen spesielt.⁴² Den første ble fremført under Nasjonal Samlings Midtsommerstevne på Bygdøy kvelden 23. juni 1941. Quisling hevdet her at den såkalte nyordningen handlet om å finne tilbake til forfedrenes moralske forståelse av «kampen mellom det onde og det gode».⁴³ Derfra trakk han opp en linje fra den norrøne endetidsmytologien – fortellingen om Ragnarok – til det pågående felttoget i Sovjetunionen. «Midgardsormen» og «Fenrisulven» symboliserte for Quisling henholdsvis «den jødiske kapitalismen» og den russiske bolsjevismen. Samlet sett fremstilte han felttoget mot øst som en *frigjøringskamp* rettet mot destruktive, jødiske kaoskrefter:

Våre forfedre så kampen mellom det onde og det gode som en stadig kamp som tilslutt skulde løse

sig ut i en verdenskamp, i Ragnarok. Det var da Fenrisulven og Midgardsormen skulde gå løs på de gode makter. [...] Vår slekt er kommet til å leve i Ragnarokk [sic] da Fenrisulven og Midgardsormen er sluppet løs. Midgardsormen er verdensslangen, den jødiske kapitalisme og det er Fenrisulven som gaper derborte i Russland. Er det ikke Lokes avkom som reiser seg mot vår slekt [...] det er ikke folkene krig dette. Nei, det er jødene krig mot de folkene som kjemper for sin frigjørelse.⁴⁴

Quisling hevdet også at det var jødene som regjerte Russland, og at bolsjevismens eneste målsetning var en jødisk verdensrevolusjon. «Den kommunistiske slavestat», sammenfattet han, «er ikke arbeidernes og bøndernes herredømme, det er jødene».⁴⁵

Den andre talen fant sted under et partistevne i Rakkestad 29. juni 1941. Quisling påpekte her at den pågående verdenskrigen var kommet inn i en avgjørende fase, og at det ikke dreide seg om en kamp mellom stater, men om en «gigantisk strid mellom

to vesensforskjellige livssyn».⁴⁶ Han rammet også dette budskapet inn i en konspirasjonsteoretisk forankret historieforståelse, som holdt jødene ansvarlige for moderne, «nedbrytende» samfunnskrefter. Disse synsmåtene inngikk i en langvarig antisemittisk tradisjon. Innenfor rammen av den moderne antisemittismen som vokste frem på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet ble nye fenomener, som kapitalisme, liberalisme, sosialisme, ateisme og kvinnefrigjøring, ofte hevdet å være planmessig orkestrert fra jødisk hold.⁴⁷ Ifølge Quisling hadde jødene vært drivkreftene i Den franske revolusjon, ettersom omveltningen hadde lagt til rette for den jødiske emansipasjonen; prosessen som førte til at de jødiske minoritetene i Europa (på ulikt tidspunkt i forskjellige regioner) ervervet seg borgerlig-juridiske rettigheter. Videre fastslo han at liberalismen hadde dannet «jødenes vei til makten», og at hele «det såkalte demokrati var underlagt den internasjonale jødedoms diktatur».⁴⁸ Også sosialismen hadde ifølge Quisling blitt til et redskap for jødene.

Proletarer i alle land, forén dere! Røv tilbake det som er røvet fra dere! Bak alt dette stod jødene. I teorien het det sig at socialismen skulde virkelig-gjøres ved hjelp av stemmeretten. Men så dukket kommunistene op og sa at det er bare borgerlig prat. Makten kunde arbeiderne bare ta ved revolusjon. Og når de liberalistiske stater kriget og mattet sig ut i disse kriger – da var tidspunktet inne for deres revolusjon.⁴⁹

Når det gjaldt situasjonen i Russland, hevdet Quisling at det fantes en motsetning i det russiske samfunnet mellom et nordisk-germansk element og et asiatisk element. Bolsjevismen, konkluderte han, var dermed simpelthen «jødenes revolusjon mot nordisk ånd i Russland». Den var dermed også «den mest dødelige fare som de nordiske folk har stått ansikt til ansikt med».⁵⁰

En tredje tale ble holdt på Universitetsplassen i Oslo 4. juli 1941. I denne talen skildret Quisling Den russiske revolusjon som en jødisk-kommunistisk verdensrevolusjon og hevdet at jødiske bankierer i USA var de egentlige drivkreftene bak bolsjevikenes

maktøvertakelse.⁵¹ Til sammen ga de tre talene altså uttrykk for et verdensbilde der historien og politikken ble forstått som en eksistenskamp mellom gode og nedbrytende krefter.

Også andre aktører fra det øverste ledelsessjiktet i NS-styret fremstilte kampen mot bolsjevismen som en sluttkamp rettet mot «den internasjonale jødedom» i dagene og ukene etter at Operasjon Barbarossa ble igangsatt. 8. juli 1941 holdt for eksempel Sverre Riisnæs, kommissarisk statsråd for Justisdepartementet, en tale på torget i Trondheim, som ble gjengitt i avisen *Dagsposten* dagen etter. Riisnæs hevdet blant annet at kapitalismen og kommunismen «var skapt og dominert begge to av personer av en og samme rase, av jøder, en rase som i ånd og blod er oss nordiske mennesker fremmede».⁵²

Referansene til jødene var riktignok ikke alltid uttrykt så eksplisitt. 23. juni 1941 publiserte for eksempel *Fritt Folk* en artikkel med tittelen «Oppmarsjen mot bolsjevismen», undertegnet Kultur- og Folkeopplysningsdepartementets kommissariske statsråd, Gulbrand Lunde. Også Lunde fremstilte krigen som en kamp «mellem den nordisk-germanske européiske kultur og den marxistiske bolsjevisme», men hevdet ikke eksplisitt at bolsjevismen var styrt av jødene.⁵³ Samme dag refererte *Dagbladet* et foredrag holdt av sjefen for det nazifiserte Kirke- og undervisningsdepartementet, Ragnar Skancke, under et jonsokstevne på Vågå. Foredraget omhandlet kampen mot kommunismen, som Skancke skildret i raseideologiske vendinger. Ifølge avisens referat hevdet han blant annet at

vår fremtid ligger i å verne om det sterke og det rene i den nordiske rase, den nordiske ett [sic] og nasjonale kultur, de etiske og moralske verdier i folket. Mot bolsjevismens ødeleggelse.⁵⁴

Dagbladets gjengivelse av foredraget inneholdt ingen direkte henvisninger til bolsjevismen som «jødisk». Sett i en større kontekst, kan likevel også slike fremstillinger hevdes å ha understøttet både et antijødisk og et bredere raseideologisk budskap. Forståelsen av felttoget mot Sovjetunionen som en «rasekamp» var et viktig element i den antisemittiske og antibolsjevi-

kiske retorikken sommeren 1941. I samme utgave av *Fritt Folk* som Lundes artikkel stod på trykk – på siden rett etter – publiserte for eksempel redaksjonen en usignert artikkel som slo fast at «de jødisk-bolsjeviske maktthavere i Kreml» mente at tiden var «moden for å falle Tyskland i ryggen, – i nøie forståelse med jøder, demokrater og bolsjeviske i England og U.S.A.». ⁵⁵ Både Skancke og Lunde tok dessuten ved andre anledninger i bruk antisemittiske troper. I en tale holdt på Tynset, referert i avisen *Østerdølen* 9. juli 1941, hevdet Lunde for eksempel – ifølge avisens gjengivelse – at «[k]apitalismen og bolsjevismen er redskaper for samme krefter, nemlig jødernes arbeide for å kunne beherske begge poler og til slutt få alle verdens bønder og arbeidere til å danse etter deres pipe». ⁵⁶

Den konspirasjonsteoretiske begrunnede antisemittismen ble altså fremsatt fra øverste hold i NS-regimet, og brukt som ramme for å tolke den pågående verdenskrigen. Dette betyr selvsagt ikke at alle aktivister eller menige medlemmer i partiet var like opptatte av «jødespørsmålet» på det individuelle plan. Bak den offentlige fasaden varierte holdningene selv blant de kommissariske statsrådene. For eksempel finnes det forhold som tyder på at Lunde – selv om han tok i bruk antisemittiske motiver i offentlige sammenhenger – i praksis inntok en mer moderat posisjon i det såkalte jødespørsmålet enn Quisling og Riisnæs. ⁵⁷ Likefullt signaliserte partiet en tydelig hovedlinje i sin offentlige propaganda: Bolsjevismen var av «jødisk karakter», og krigen på Østfronten var en sluttstrid for å verne den nordiske og germanske verden mot en mektig og truende sammensvergelse. Heller ikke Lundes offentlige uttalelser brøt på avgjørende vis med denne synsmåten.

NS-pressen

Også i sentrale NS-utgivelser ble angrepet på Sovjetunionen nesten umiddelbart tolket gjennom et antisemittisk og raseideologisk prisme. Et tydelig eksempel på dette er hovedorganet *Fritt Folk*. I de første dagene og ukene av felttoget hevdet avisen at kapitalismen og kommunismen i realiteten var to sider av samme sak, og at begge de to fenomenene fremmet jødiske ambisjoner om verdensmakt. Med dette som utgangspunkt presenterte avisen – helt i

tråd med blant annet Quislings standpunkter – den pågående verdenskrigen som en «jødenes krig» mot Tyskland og nasjonalsosialismen.

Allerede 23. juni – dagen etter iverksettelsen av Operasjon Barbarossa – trykte avisen en usignert artikkel som omhandlet bakgrunnen for den tyske fremrykningen i øst. Artikkelen hevdet at Sovjetunionen ikke bare hadde forrådt ikkeangrepspakten mellom Moskva og Berlin, men at landet hele tiden hadde drevet et dobbeltspill for å ramme det nasjonalsosialistiske Tyskland. ⁵⁸ 24. juni fulgte avisen opp med en lederartikkel som antydte at den norske befolkningens holdninger i kjølvannet av krigen mot Sovjetunionen var i ferd med å gjennomgå et skifte, og at mange begynte å få øynene opp for hva «kampen i virkeligheten gjelder». Redaksjonen slo også fast at Nasjonal Samling lenge og på klarsynt vis hadde avdekket hvordan verden hang sammen:

Nu har de faktiske begivenheter avsløret det som Nasjonal Samling hele tiden har hevdet, at bolsjevismen og den jødiske kapitalisme i virkeligheten arbeider på samme front. [...] Nu har de samarbeidende jødemakter tonet klart flagg. England er villig til å kaste både Norden og hele Kontinentet i gapet på det røde uhyre, og det er idag bare det tyske sverd som demmer op for bolsjeviseringen av Europa. ⁵⁹

28. juni trykket avisen en usignert artikkel som hevdet at «den internasjonale jødedom» opererte gjennom to fløyer. Venstrefløyen var representert av kommunismen, Sovjetunionen og Komintern, mens høyrefløyen bestod av storfinansene, som hadde base i New York og London. Artikkelen skildret også de gamle norske politikerne som landsforrædere, som hadde trukket «Norge inn i jødernes krig på Englands side». ⁶⁰ En rekke nye antisemittiske artikler fulgte gjennom juli. ⁶¹

En særlig energisk og aggressiv norsk stemme i den antisemittiske propagandaen gjennom hele okkupasjonstiden var avisen *Hirdmannen*. *Hirdmannen* utkom mellom 16. november 1940 og frigjøringen i 1945, og var som tittelen antyder et kamporgan for Hirden. Sommeren 1941 utkom avisen som et ukentlig



Hirdmannen, 26. juli 1941.

vedlegg i *Fritt Folk*, før den i senere faser av krigen ble distribuert selvstendig. I tillegg til å være Hirdens avis, var *Hirdmannen* i tidsrommet mellom 24. mai 1941 og 4. april 1942 også talerør for organisasjonen Norges SS.⁶² Fra det utkom til det gikk inn var bladet preget av en særdeles aggressiv antisemittisk retorikk. Etter okkupasjonen karakteriserte daværende forstander i Det mosaiske trossamfund, Harry Koritzinsky, avisen som «'Der Stürmers' kopi i Norge».⁶³

Avisens redaktør sommeren 1941 var Yngvar Fyhn. Fyhn hadde tidligere vært partifører i Norges Nasjonalsosialistiske parti (NNSAP),⁶⁴ en organisasjon som ble stiftet i 1932 og som ideologisk og stilmessig var tydelig påvirket av de «nasjonalrevolusjonære» strømningene i det tyske nazipartiet.⁶⁵ Våren 1933 var flere av de unge aktivistene i NNSAP involvert i dannelsen av NS, men det oppstod her raskt konflikter mellom de unge nasjonalsosialistene og borgerlig-autoritære krefter i partiet. Mens enkelte av de radikale nasjonalsosialistene trådte ut av Nasjonal Samlings rekker, søkte andre å påvirke partiet i en sterkere nasjonalsosialistisk, antisemittisk og antikapitalistisk retning fra innsiden.⁶⁶ Fyhn redigerte fra 1935 også stensilbladet *Ekko – Verdensspeilet*, som hovedsakelig bestod av materiale fra det antisemittiske nyhetsbyrået «Welt-Dienst».⁶⁷ Han hadde med andre ord en lang forhistorie som radikal nasjonalsosialistisk og antisemittisk aktivist. Under hans redaktørtid fikk *Hirdmannen* også et tydelig pangermansk preg.⁶⁸

I den første utgaven av *Hirdmannen* etter felttoget mot Sovjetunionen ble tonen slått an med en forsideartikkel kalt «Kjemp bolsjevismen ned», skre-

vet av daværende stabssjef i Hirden, Orvar Sæther. Sæther beskrev bolsjevismen som en jødisk lære som hadde ligget som en tung skygge over Europa siden revolusjonen i Russland.⁶⁹ Forsidene i de påfølgende utgavene i juli fortsatte å hamre inn samme budskap. Verdenskrigen ble omtalt som et tidsskifte og «verdenshistoriens største oppgjør»⁷⁰ og det ble hevdet at samtiden var et «Ragnarok».⁷¹ 12. juli fastslo avisen at «[j]ødedommen verden over har bekjempet Tyskland lenge før det tyske folk blev antisemittisk», ettersom det «rase stolte, velorganiserte og militært og teknisk fremragende Tyskland alltid har vært den avgjørende hindring for jødernes marsj mot verdensherredømmet». Avisen mente i tillegg at jødene styrte storkapitalen og bolsjevismen, samt at «Stalin, Churchill og Roosevelt tjener alle de samme herrer».⁷² 26. juli fulgte avisen opp med å fastslå at det «utrolige redselsherredømme som nu i 23 år har hersket i Russland» i virkeligheten var et «jødedommens herredømme over et folk på næsten 200 millioner ikke-jøder».⁷³ Denne artikkelen var interessant nok også supplert med et fotografi av fem mennesker i fangedrakt, med overskriften «'Hollandske' bolsjevik-jøder». I bildeteksten het det at

[V]i bringer her en vakker bunt «hollandske» arbeiderførere og fagforeningsledere. De er alle jøder og er nu på grunn av sine mange forbrytelser plassert i en fangeleir, hvor de for første gang i sitt liv får anledning til å utføre ordentlig arbeid.⁷⁴

Rent deskriptivt fortalte *Hirdmannen* dermed leserne

at Hitler-Tyskland anvendte radikale virkemidler overfor jødene, uten å gi detaljerte, konkrete opplysninger om hva disse virkemidlene bestod i. Gjennom tittelen og underteksten ga avisen samtidig sin aktive tilslutning til radikale fremgangsmåter. Samlet sett må avisen sies å ha fungert som en pådriver for en mer radikal antijødisk politikk innad i NS allerede sommeren 1941. I innledningen til en artikkelserie om «jødespørsmålet» som startet 5. juli, het det at et stort antall nordmenn ikke forstod «jødespørsmålet». Samtidig fastslo artikkelen at nasjonalsosialismen ville ha vært «utenkelig uten kampen mot jødedommen».⁷⁵ Formuleringene må forstås som et forsøk befestet antisemittismens posisjon i Nasjonal Samling og gjennom dette oppnå en ideologisk homogenisering (og radikaliserings) av partimedlemmene.

Hirdmannen representerte utvilsomt den mest radikale fløyen av NS-bevegelsen. Fortolkningen av krigen i Øst som en kamp mot «den jødiske bolsjevismen» kom imidlertid også til uttrykk innen organer som tilhørte andre strømninger i partiet.⁷⁶ Et tydelig eksempel er avisen *Kristen Samling*.⁷⁷ Bladet utkom i Skien mellom 17. mai 1941 og 1. mai 1945 og fungerte som et kontaktledd mellom NS-kristne.⁷⁸ Innholdsmessig fremstod det som et evangelisk-kristent blad, der førstesiden i høy grad var «viet andakter og markeringer av kirkelige høytider».⁷⁹ Ifølge Ivar Torgersen Mehren, som har studert publikasjonen i ulike faser av okkupasjonstiden, var uttrykk som «germanerne» – som stod sentralt i de mest radikale NS-publikasjonene – lite anvendt.⁸⁰

Når det gjaldt det såkalte jødespørsmålet, trykte avisen både materiale som inneholdt tradisjonelle religiøse stereotyper og artikler som koplet sammen antijødiske og antimarxistiske temaer.⁸¹ Det første nummeret av bladet etter iverksettelsen av det tyske felttoget mot Sovjetunionen 22. juni 1941 inneholdt flere lengre artikler som koplet jødene nettopp til bolsjevismen. I et bidrag kalt «Avsløringen» hevdet bladets redaktør Arne Rydland at han allerede i 1930-årene var blitt oppmerksom på at «marxismen og kommunismen var redskaper som jødene gjorde seg bruk av for å nå sine mål: *Kristendommens utryddelse og verdensherredømme*». Han slo samtidig fast at den pågående krigen ville avgjøre den kristne religionen

og kulturens fremtidige stilling i verden.⁸² I samme utgave av bladet fantes det også et bidrag som hevdet at jødernes Messias-forventninger var knyttet til målet om verdensmakt, og at de siden Jesu tid hadde vært kristendommens verste fiender. Forfatteren av teksten fortolket samfunnsutviklingen som en strid «mellom de to feltherrer, Kristus og Antikrist». Marxismen og kommunismen, skrev han, var redskaper jødene tok i bruk for å:

vinne de store masser for sin sak. Under falske løfter om bedre økonomiske kår og sosial rettferd fører de store masser bak lyset. Samtidig arbeider de iherdig på [sic] å undergrave kristendommens fundamenter. Gjennom en strøm av smusslitteratur prøver de på å forgifte folkesjelen. Gjennom en «ny moral» og et nytt seksual-program, utformet av jøden Magnus Hirschfeld og overført til norsk jord bl.a. gjennom Max Hodann, Vilhelm Reich og Karl Evang, prøver de å undergrave hjemmene. Gjennom innskrenkning av kristendomsundervisningen i skolene og nye, moderne lærebøker i kristenlære prøver de på å undergrave den kristne tro.⁸³

Verdenskrigen ble her forstått innenfor en kristen apokalyptisk ramme, med «den jødiske bolsjevismen» som påstått trussel mot kristendommens posisjon i samfunnet. Artikkelen reproduserte også forestillingen om «kultur bolsjevismen»: En kulturell erobringsteori som hadde versert i NS-kretser siden 1930-tallet og som gikk ut på at fenomener som kulturradikalisme, psykoanalyse og seksualopplysning sprang ut av et marxistisk komplott.⁸⁴ Eksempelene viser fremfor alt at den antisemittiske konspirasjonstenkningen internt i NS hadde en viss ideologisk fleksibilitet. Den kunne tilpasses et radikalt raseideologisk standpunkt, men også en mer tradisjonell autoritær-konservativ orientering som hadde vern av kristendommen som en av sine målsetninger.

Propagandaens lokale dimensjoner

Nasjonal Samlings antisemittiske propaganda fløt ikke bare ut i offentligheten via riksdekkende partiorganer, men ble også spredt lokalt. Den regulære dagspressen var i krigsårene på et allment plan underlagt streng

sensur og kontroll, både fra NS og den tyske okkupasjonsmakten.⁸⁵ I en studie som omhandler sensur- og meningstvang i norsk presse under den tyske okkupasjonen – med vekt på de daglige pressedirektivene som ble tilsendt avisene *Aftenposten*, *Morgenbladet* og *Møre* – poengterer Camilla Helena Wernersen at det riktignok fantes et visst rom for å begrense omfanget av propagandaen. Hun konkluderer likevel med at de tre avisene «langt på vei fulgte påleggene de fikk» og at «sensurmyndighetene gjennom direktivene var svært toneangivende for dagsorden i pressen».⁸⁶ Utover okkupasjonstiden ble store deler av pressen også nyordnet, i den forstand at myndighetene fjernet regimekritiske aktører og innsatte NS-redaktører og andre politisk lojale medarbeidere.⁸⁷ I juli 1942 utferdiget Pressedirektoratet i Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet en politisk oversikt over landets aviser. Direktoratet konkluderte med at det ved dette tidspunktet fantes 53 NS-aviser, 39 lojale aviser og 38 aviser som kunne betegnes som motstandsorienterte.⁸⁸

Et av propagandaredskapene NS anvendte for å spre sine antisemittiske oppfatninger gjennom dagspressen var pressebyrået Norsk Artikkeltjeneste (NAT). NAT ble dannet i januar 1941, med det formål å produsere artikkelmateriale med nasjonalsosialistisk innhold for publisering i norsk dagspresse.⁸⁹ Som historikeren Bjørn Westlie har påvist, spilte byrået gjennom dette en fremtredende rolle i å spre antijødiske holdninger i den norske offentligheten i okkupasjonstiden.⁹⁰

I hvilket omfang og hvordan kom det antisemittiske budskapet til uttrykk i den lokale og regionale pressen rett etter den tyske invasjonen av Sovjetunionen? Det totale omfanget er selvsagt ikke mulig å studere innenfor rammen av en enkeltstående artikkel. I det følgende vil jeg derfor rette søkelys på et avgrenset geografisk område, nærmere bestemt Grenlandsregionen i Telemark. Tre aviser er blitt valgt ut for nærlesning: *Grenmar* og *Porsgrunns Dagblad*, som begge ble utgitt i Porsgrunn, og avisen *Varden*, som utkom i Skiensdistriktet. Et interessant poeng er at de tre avisenes politiske situasjon sommeren 1941 var forskjellig. *Grenmar*, som på dette tidspunktet utkom som fellesutgivelse med *Fylkesavisen* og *Breviks Dagblad*, hadde siden januar 1941 hatt NS-mannen

Johan Hansen Grim som redaktør.⁹¹ I *Varden* satt derimot Roald Kristoffersen, som senere ble avsatt som redaktør og innsatt på Grini fangeleir, fremdeles som redaktør i juni–juli 1941.⁹² I *Porsgrunns Dagblad* ble NS-mannen Bernhard Balsmo innsatt i sjefsstolen sommeren 1942.⁹³

Hvordan kom NS' oppfatninger om jødene til uttrykk i de tre avisene? En nærlesning av utgivelsene i perioden 22. juni til 31. juli 1941 viser at samtlige av dem – enten de hadde et NS-medlem som redaktør eller ikke – publiserte en lang rekke nasjonalsosialistiske og antisemittiske propagandatekster. Dette er selvsagt ikke ensbetydende med at redaktørene, eller for den saks skyld de øvrige medarbeiderne i avisene, personlig støttet budskapet. I tilfellene *Porsgrunns Dagblad* og *Varden*, der redaktørene på et senere tidspunkt ble erstattet av NS-medlemmer, er det mer nærliggende å anta det motsatte, selv om vi mangler empirisk grunnlag for å vurdere hvordan de reagerte konkret på omtaler av jøder og «det jødiske». Som påpekt var pressen utsatt for et sterkt sensur- og meningstrykk, med krav om å trykke nasjonal-sosialistisk propaganda.

På et allmentt plan viser dette at man som ikke-nazist i pressen under den tyske okkupasjonen ble stilt overfor en rekke dilemmaer. Det tyske okkupasjonsstyret satte, sammen med de ideologiske kollaboratørene på norsk side, mange av rammene for pressens virksomhet. Ved å fratre risikerte på den andre siden pressemedarbeiderne at de nazistiske makthaverne innsatte redaktører som gjorde forholdene enda verre, i tillegg til å miste levebrødet. Satt på spissen var spørsmålet dermed, som Westlie har oppsummert det, om de ansatte i pressen skulle

tilpasse seg så godt det lot seg gjøre for å opprettholde virksomheten? Burde de heller forlate sine skrivebord og slutte? Var avisene best tjent med rett og slett å stoppe driften? Det ville føre til at mange journalister og andre som var ansatt i avishusene, ville miste levebrødet sitt, med de konsekvensene det ville få.⁹⁴

NS-antisemittismen kom til uttrykk i de tre avisene på flere måter. Alle trykte lengre referater fra Quis-

lings taler.⁹⁵ I tillegg publiserte de antisemittiske tekster ført i pennen av sentrale lokale NS-aktivister. I midten av juli trykte for eksempel alle tre en artikkel med tittelen «Forhenget er trukket tilside», skrevet av Oscar Hæreid, som på dette tidspunktet var kretsfører for Vest-Telemark krets av Nasjonal Samling.⁹⁶ I artikkelen hevdet Hæreid at «germanernes korstog mot bolsjevismen» hadde avdekket hvordan verden egentlig hang sammen:

Vi får her se at den engelske og amerikanske storfinans – altså verdens jødekapital står i intim forbindelse og samarbeid med bolsjevikene i Russland. Hensikten med dette samarbeid er tydelig: Det umelende russiske folk skulle nyttes som slavepisk, det skulle skape kaos og elendighet verden over for at jødene uhindret kunne fiske i rørt vann. Ved å knekke all nasjonalfølelse, ved å utrydde intelligens og privat initiativ og avskaffe den private eiendomsrett og kristne religion – slik det er blitt gjort i det ulykkelige Russland – ja da ville Europa være frie jaktmarker for den jødiske blodsuger, og han ville med letthet underkaste seg hele verden som sin slave, og det er jo det som er hans mål.⁹⁷

Hæreid skildret også Quisling, Hitler og den nasjonalsosialistiske bevegelsen som en opplyst elite, som hadde skuet gjennom sløret av propaganda. «Germanernes fører Adolf Hitler», skrev han, hadde «for lengst gjennomskuet jødene geniale plan og [...] i 23 år arbeidet med å opplyse og samle germanerne til kamp mot denne pest».⁹⁸

Lokalavisene publiserte også en rekke propagandatekster som enten var distribuert fra instanser som NAT eller sakset fra rene NS-organer. 8. juli trykte *Varden* en NAT-artikkel med hovedtittelen «Kapitalismen og bolsjevismen forenes» og undertittelen «Jødefinansen har kastet masken». Her ble Quisling omtalt som «Jødedommens og bolsjevismens første bekjemper i Norden».⁹⁹ Fire dager senere publiserte avisen NAT-artikkelen «Jødekløens grep om Island».¹⁰⁰ 15. juli gjenopptrykte *Porsgrunns Dagblad* en artikkel fra *Hirdmannen* som reiste spørsmål om hvorfor nordmenn kjempet i Regiment Nordland, og som slo fast at verdenskrigen var en «germaner-

nes frigjørelseskamp fra jødene samfundsoppløsende og unordiske idéer».¹⁰¹ 11. juli trykte *Grenmar* en NAT-artikkel skrevet av Steinar Klevar, telemarking og landsleder for Bondesambandet. Klevar hevdet her at Tysklands kamp mot bolsjevismen hadde synliggjort at det eksisterte en «internasjonal jødisk sammensvergelse».¹⁰²

En viktig forskjell mellom de tre avisene var at *Grenmar* i tillegg til slikt propagandamateriale også publiserte lederartikler som støttet opp om Hitler-Tysklands krigføring i Øst. På denne måten markerte avisen en tydeligere redaksjonell tilslutning til dette budskapet enn de andre avisene. 12. juli 1941 publiserte for eksempel avisen en NAT-artikkel på lederplass som omhandlet bøndenes stilling til bolsjevismen. Artikkelen hevdet at samfunnsutviklingen hadde gått i retning av at «storfinansene, som representeres av jødene» i stadig større grad hadde «erobret makten i verden».¹⁰³

På et overordnet plan var likefullt den antisemittiske propagandaen markant og tydelig til stede i alle de tre avisene. Dette understøtter et poeng som er blitt fremsatt av medieviteren Henrik Bastiansen og historikeren Hans Fredrik Dahl. Som et resultat av de ulike formene for sensur og meningskontroll pressen var utsatt for, oppsummerer Bastiansen og Dahl, ble pressen «tilstrekkelig effektivt fjerndirigert til å tjene både Rikskommissariatets og NS-regimets politiske formål».¹⁰⁴ Et like viktig poeng i denne sammenheng er imidlertid at de lokale eksemplene tydeliggjør det massive omfanget Nasjonal Samlings antisemittiske propaganda fikk i okkupasjonstiden. Sommeren 1941 kom påstandene om at krigen i Øst var en krig mot jødene ikke bare til uttrykk gjennom NS-bevegelsens egne publikasjoner; slike forestillinger ble også spredt i et stort omfang i pressen på lokalt og regionalt plan. Hvordan dette påvirket den brede opinionen i det norske samfunnet, vet vi ikke. Å vurdere brede politiske og ideologiske oppfatninger i et samfunn preget av ensretting og sensur er vanskelig. Blant radikale NS-aktivister ble det klaget over at nordmenn ikke forstod «jødeproblemet, uten at vi ut ifra dette kan trekke generelle konklusjoner».¹⁰⁵ Det er derimot nærliggende å slutte at propagandaen bidro til å befeste og styrke NS-bevegelsens fiendebilder på

lavere nivåer i partiet. Også på lokalt plan satte den tonen for hva NS skulle være.

Et konspirasjonsteoretisk verdensbilde

Hvordan kan vi – på et mer overordnet plan – forstå sammenfiltringen av antibolsjevisme og antisemittisme i Nasjonal Samlings ideologi og propaganda sommeren 1941? Hvilke kjerneelementer bestod denne retorikken av?

Innen den internasjonale forskningen er det blitt slått fast at konspirasjonstenkningen hadde en avgjørende funksjon i det nasjonalsosialistiske verdensbildet.¹⁰⁶ Dette var også tilfellet for NS-regimet i Norge. I en tidligere analyse av antisemittismens betydning i Quislings taler og skrifter, har jeg argumentert for at Quislings utfall mot jødene bør analyseres som en form for konspirasjonstenkning; det samfunnsviteren Richard Hofstadter har omtalt som *den paranoide stil i politikken*.¹⁰⁷ Begrepet «den paranoide stil» sikter i Hofstadters analyse ikke til en klinisk diagnose. Snarere betegner det en bestemt politisk stil der en gigantisk sammensvergelse utgjør *drivkraften* i politikken og historien.¹⁰⁸ Slike konspirasjonsteoretiske verdensbilder kjennetegnes av bestemte strukturelle mønstre. For det første bygger de på en dualistisk tenkemåte, som inndeler virkeligheten i gode og onde krefter.¹⁰⁹ For det andre er slike tenkemåter *intensjonalistiske*. De skildrer negative hendelser og utviklingsforløp som *villet*, ved å hevde at de springer ut av en skjult, nedbrytende plan. Ifølge sosiologen Ted Goerzel er konspirasjonsforestillinger også monologiske trossystemer. De troende søker ikke faktiske beviser for sine teorier, men griper i stedet til den samme forklaringen på ethvert nytt fenomen eller problem – og blir dermed selvrefererende.¹¹⁰

Med dette som ramme kan Nasjonal Samlings antisemittiske retorikk under den tyske fremrykningen i Sovjetunionen sies å ha bestått av følgende fem overordnede trekk:¹¹¹

1) Den antijødiske retorikken bygde på en *demonisering*. Jødene ble skildret som de destruktive kaoskreftene i fortiden og samtiden: De var Midgardsormen og Fenrisulven, som Quisling

formulerte det. Dette samsvarte helt og fullt med den tyske nasjonalsosialistiske antisemittismen, som ikke bare antok en biologisk-medisinsk, men også en *demonologisk* karakter. Under holocaust, sammenfatter historikeren Alan Confino, søkte nasjonalsosialistene å identifisere ondskapens kilder. Alle negative forhold i historien og samtiden ble koplet til jødene, som ble oppfattet som «intrinsically evil».¹¹² I NS' konspirasjonsdiskurs opptrådte det samtidig også ikke-jødiske kollaboratører: personer og grupper som angivelig – bevisst eller ubevisst – hadde støttet opp om jødene «nedbrytende planer». I Telemarkspresen skildret NS-kretsleder Hæreid Nasjonal Samlings motstandere som «kunstige jøder» og norske kommunister som «jødenes lakeier».¹¹³ I *Fritt Folk* ble de gamle demokratiske politikerne skildret som landsforrædere, som hadde stilt seg på jødene side.¹¹⁴

2) Det dualistiske synet på virkeligheten ble koplet til en apokalyptisk forståelseshorisont. Den pågående verdenskrigen – og særlig felttoget i Sovjetunionen – ble forstått som en rasemessig eksistenskamp og som et avgjørende historisk vendepunkt. Utfallet av striden var enten seier eller undergang, og det fantes ingen muligheter for kompromisser. Kun «det tyske sverd» kunne demme opp for «bolsjeviseringen av Europa».¹¹⁵ Den apokalyptiske dimensjonen i propagandaen kom også helt eksplisitt til uttrykk gjennom beskrivelser av krigen som et «verdenshistoriens største oppgjør»¹¹⁶ og som et «Ragnarok».¹¹⁷

3) For det tredje var NS-antisemittismen *intensjonalistisk* og *totaliserende*. Omfattende konspirasjonsforestillinger oppfatter ikke bare negative hendelser og utviklingsforløp som *villet*, de bygger også på en oppfatning om at alt henger sammen. Ulike og motstridende fenomener hevdes blant de troende å være et ledd i samme (nedbrytende) plan.¹¹⁸ I NS-propagandaen ble bolsjevismen, kapitalismen, liberalismen, demokratiet og andre fenomener partiet mislikte hevdet å være styrt av jødene. Et særlig viktig trekk ved krigspropagandaen var også påstanden om at nasjonalsosialistenes motstandere var styrt av en skjult sammensvergelse. Det konspirasjonsteoretiske fiendebildet fungerte dermed som en

universalforklaring på negative fenomener i fortiden og samtiden, samtidig som den utrustet de troende med sammenheng og mening.¹¹⁹

4) Den antisemittiske konspirasjonsretorikken fremstilte ikke bare «jøden» som en demonisk fiende, den bidro også til å konstruere og befeste den nasjonalsosialistiske bevegelsen som et sluttet tro- og kampfellesskap. I en anerkjent studie av politisk ekstremisme trekker J. M. Berger et skille mellom det han betegner som den ekstremistiske inn-gruppen og det større kollektivet ekstremistiske organisasjoner hevder at de forsvarer og/eller representerer.¹²⁰ En tilsvarende forståelseshorison preget NS-propagandaen både under startfasen av Operasjon Barbarossa og gjennom andre faser av okkupasjonstiden. Det store vi-fellesskapet – enten det var definert ut fra nasjonale eller «rasemessige» kategorier (eller begge deler) – ble skildret som konspirasjonens *ofre*. Det lille vi-fellesskapet – de nasjonalsosialistiske bevegelsene i Europa og Nasjonal Samling i Norge – var en antatt klarsynt og utvalgt elite innenfor det større vi-fellesskapet, som hadde avdekket hvordan verden «egentlig» hang sammen. Bruken av begreper med assosiasjoner til opplysning og vekkelse forsterket dette budskapet. Ifølge propagandaen hadde for eksempel Quisling forut for NS' maktovertakelse arbeidet for å «vekke sitt folk til kamp og selvhevdelse overfor den lumske bolsjevisme».¹²¹ En særegen status ble gitt dem som motsatte seg NS og nasjonalsosialismen. Disse ble beskrevet som «kunstige jøder» og kollaboratører, og følgelig støttet ut av vi-gruppen.

5) Antisemittismen var nært forbundet med en fascistisk gjenfødelsesmyte.¹²² Et sentralt premiss i det nasjonalsosialistiske revolusjonsprosjektet var at Norge – og det øvrige Europa – skulle renskes for jøder og såkalt jødisk innflytelse. Selv om forholdet mellom ideologi og (voldelig) praksis aldri er rettlinjet, lå bruken av voldelige virkemidler latent i selve tenkemåten. I norsk sammenheng ble forbindelsen mellom tanke og handling særlig tydelig under arrestasjonene og massedeportasjonene av jøder høsten 1942 og vinteren 1943. NS-propagandaen fremstilte ikke bare jødene som en dødelig trussel

i forkant av de antijødiske tiltakene; sentrale representanter for partiet beskrev også deportasjonene som en nødvendig eksistenskamp etter at de var blitt gjennomført.¹²³ Et viktig historisk bakteppe for dette var nettopp intensiveringen av antisemittismen etter angrepet mot Sovjetunionen. De mest sentrale kjerneelementene i diskursen var tilstede allerede på dette tidspunktet.

Nasjonal Samlings oppfatninger lå på dette området svært tett opp til nasjonalsosialismen i Tyskland. Den tyske nazismen fremstilte ikke bare «jøden» som en «demonisk-destruktiv kraft»: Den anså også kampen mot den såkalte verdensjødedommen som en apokalyptisk endetidskamp, som ville ha en «for-løsende effekt på den nordiske rase».¹²⁴ Et grunnleggende premiss var påstanden om at det fantes en jødisk sammensvergelse trakk i trådene bak alle Hitler-Tysklands krigsmotstandere.¹²⁵ Videre oppfattet NSDAP seg selv som et opplyst tros- og kampfellesskap som gikk foran i kampen mot de ondskapsfulle krefter.¹²⁶ Et særtrekk ved NS-propagandaen var at antisemittismen ble anvendt for å rettferdiggjøre partiets kollaborasjonslinje etter 9. april 1940. Nasjonal Samling hevdet at de gamle politikerne hadde åpnet Norge for «jødisk innflytelse», og at det var dem – ikke NS selv – som hadde forrådt landet.

I et større bilde har Nasjonal Samlings propaganda sommeren 1941 også implikasjoner for forståelsen og tolkningen av handlinger og handlingsvalg under den tyske okkupasjonen, ikke minst nordmenns deltakelse på tysk side under felttoget i Øst. I debatten om dokumentarserien *Frontkjempere*, som ble lansert i 2021, ble det reist spørsmål om de Waffen SS-frivilliges politiske motiver. I intervjueksjonene i filmen oppga de flere tidlige frivillige å ha vervet seg for å slåss for Norge, mot bolsjevismen. I ettertid ble fremstillingen møtt med kritikk fra faghistorikere, som hevdet at den i for stor grad nedtonet den nasjonalsosialistiske ideologiens – herav også antisemittismens – betydning.¹²⁷

I dette perspektivet er det avgjørende å se nærmere på *hvordan* bolsjevismen og den samtidige verdenskrigen ble tolket og beskrevet i NS-propagandaen.¹²⁸ Selv om antisemittismens betydning selvsagt varierte betydelig blant individuelle partimedlemmer

– også innen ledelsessjiktet i partiet¹²⁹ – talte den offisielle propagandaen sitt klare språk. Felttoget mot Sovjetunionen ble forstått som en verdensanskuelseskrig og som en apokalyptisk «raseideologisk» sluttstrid, rettet mot en demonisert imaginær fiende kalt «den internasjonale jødedom». Budskapet ble formidlet på massivt vis ikke bare i den rene partipressen, men også gjennom den sensurerte dagspressen på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Kort sagt var det tilgjengelig for den som ville se. Dette stiller uttrykket om å «kjempe mot bolsjevismen» i et spesielt lys. I den offisielle NS-propagandaen i okkupasjonstiden var nemlig «kampen mot bolsjevismen» mer eller mindre synonymt med «kampen mot jødedommen». På et allment plan styrker artikkelen dermed også hypotesen om at det i den antijødiske politikken rådet en forholdsvis sterk samforstand mellom NS-ledelsen og den tyske okkupasjonsmakten.¹³⁰

Noter

- 1 Longerich 2010: 425.
- 2 Fure 2002: 114.
- 3 Matthäus 2005: 245.
- 4 Longerich 2012: 515.
- 5 Longerich 2010: 179–191.
- 6 Longerich 2010: 192–196.
- 7 Longerich 2010: 196–205.
- 8 Matthäus 2007: 219.
- 9 Matthäus 2005: 244.
- 10 Bruland 2017: 113.
- 11 Bruland 2017: 113–115.
- 12 Tall hentet fra Mendelsohn 1986: 58. Bjarte Bruland oppgir antallet til 64. Se Bruland 2017: 116. En database som nylig er blitt utviklet av PhD- stipendiat Elise Barring Berggren ved NTNU tyder på at Mendelsohns tall er de riktige.
- 13 Corell 2021: 101.
- 14 Bruland 2017: 115–116.
- 15 Mendelsohn 1986: 36.
- 16 Sørli 2015: 112.
- 17 Simonsen 2017a.: 454.
- 18 Bruun 2017: 70–72.
- 19 Erikstein 2017.
- 20 Jeg har imidlertid også sett på enkelte andre utgivelser, heriblant NS' månedshefte. Innholdet her i juliutgaven av 1941 styrker denne artikkelens hovedkonklusjoner, se note 76.
- 21 Simonsen 2017b: 80–98.
- 22 Se Skobba 2017: 40–41. Foruten byene stod partiet også forholdsvis sterkt i midtfylket.
- 23 Enkelte andre regionale studier finnes også. Se bl. a. Tronstad 2021: 149–167.
- 24 Herf 2006: 92. Sidetall i kindleutgave.
- 25 Winiewski, Soral og Bilewicz 2015: 32.
- 26 Hintjens 1999: 263.
- 27 Winiewski, Soral og Bilewicz 2015: 32.
- 28 Se bl.a. Høidal 1988: 468; Bruland 2017, 158–178; Thorsen 2019; Sørensen 2020; Corell 2021: 68–76, 168–177, 224–236, 264–269, 346–353.
- 29 Sørli 2015: 7, 425, sitat 425.
- 30 Sørli 2015: 426.
- 31 Sørensen 2020: 52.
- 32 Om NS og antisemittismen i 1930-årene, se bl.a. Bruknaap 1972 og 1976: 9–47; Dahl 1991: 377–385; Høidal 1988: 157; Figueiredo 1994: f. eks. 53–57, 133–135.
- 33 Det påfølgende avsnittet bygger på Simonsen 2017a.
- 34 Quisling 1940: 8, 9.
- 35 «Et Midtsommerstevne på Bygdøy i nordisk og nasjonal ånd», Fritt Folk 24. juni 1941, 1, 6, 9, sitat s. 6.
- 36 «Bolsjevismens seier vild betyr utslettelse av minst halve Norges befolkning», Fritt Folk 30. juni 1941, 1, 5, 6, sitat s. 5.
- 37 Quislings tale i Colosseum 5. september 1941, trykt i Østbye 1944 (a.): 24.
- 38 Quislings tale ved åpningen av utstillingen «Sovjetparadiset» 6. september 1942, trykt i Østbye 1944(a.): 115.
- 39 «Jødene må ut av Europa», Fritt Folk 7. desember 1942, 1, 4, 8, sitat 4.
- 40 Quislings tale i Klingenberg 22. februar 1943, trykt i Østbye 1944 (a.): 210.
- 41 Se Simonsen 2017 (a). 464–465.
- 42 En kortfattet analyse av de tre talene foreligger også i Simonsen 2021.
- 43 «Et Midtsommerstevne på Bygdøy i nordisk og nasjonal ånd», Fritt Folk 24. juni 1941, 1, 6, 9, sitat s. 6.
- 44 «Et Midtsommerstevne på Bygdøy i nordisk og nasjonal ånd», Fritt Folk 24. juni 1941, 1, 6, 9, sitater s. 6.
- 45 «Et Midtsommerstevne på Bygdøy i nordisk og nasjonal ånd», Fritt Folk 24. juni 1941, 1, 6, 9, sitat s. 9.
- 46 «Bolsjevismens seier vild betyr utslettelse av minst halve Norges befolkning», Fritt Folk 30. juni 1941, 1, 5, 6, sitat s. 1.
- 47 Om sammenhengene mellom modernitetskritikk og antisemittisme, se bl.a. Hoffmann 2001; Volkov 2006: 107–118 og Simonsen 2020, 359–362.
- 48 «Bolsjevismens seier vild betyr utslettelse av minst halve Norges befolkning», Fritt Folk 30. juni 1941, 1, 5, 6, sitater s. 5.
- 49 «Bolsjevismens seier vild betyr utslettelse av minst halve Norges befolkning», Fritt Folk 30. juni 1941, 1, 5, 6, sitat s. 5.
- 50 «Bolsjevismens seier vild betyr utslettelse av minst halve Norges befolkning», Fritt Folk 30. juni 1941, 1, 5, 6, sitater s. 5.
- 51 «De som iKKE er mot bolsjevismen I DAG, er for den», Fritt Folk 5. juli 1941, 1, 4.
- 52 «Innenfor skjorten er jødekapitalisten og jødekommunisten brødre», Dagsposten 9. juli 1941, 3.

- 53 «Oppmarsjen mot bolsjevismen», Fritt Folk 23. juni 1941. 1, 6, sitat s. 1.
- 54 «Statsråd Skancke om kommunismen og Norge», Dagbladet 23. juni 1941, 2.
- 55 «Moskva-Berlin-pakten forrådt av bolsjevikene», Fritt Folk 23. juni 1941, 2. Min utheving.
- 56 «Statsråd Lundes foredragsreise i Nord-Østerdal», Østerdølen 9. juli 1941, 3. For taler av Skancke, se «Stor og aktiv innsats for NS Sarpsborg i helgen», Fritt Folk 15. desember 1941, 4, 9 og særlig «Nasjonal Samlings sak skjebnebestemt til å seire», Adresseavisen 30. juli 1943, 1–2.
- 57 Se Sørli 2015: 545, fotnote 143.
- 58 «Samspillet mellom jødene i Moskva, i London og New York», lød det, «har i den hele tid været i full gang». Se «Moskva-Berlin-pakten forrådt av bolsjevikene», Fritt Folk 23. juni 1941, 2.
- 59 «Den røde fare», lederartikkel Fritt Folk 24. juni 1941, 3.
- 60 «Kapitalismen og kommunismen hånd i hånd», Fritt Folk 28. juni 1941, 4. En annen artikkel i samme utgave av avisen fokuserte på «den jødiske bolsjevismens» grusomheter. Her lød det i underoverskriften at «[...]de jødiske folkekommissærer systematisk utrydder folk de har makten over». Se «Turistseverdigheten i Moskva som ble bygget av den største slavedrift i historien. Hvorledes de jødiske folkekommissærer systematisk utrydder folk de har makten over», Fritt Folk 28. juni 1941, 1, 9, sitat s. 1.
- 61 For noen eksempler, se «Den aldri hvilende røde terror», Fritt Folk 1. juli 1941, 4; «En jøde lærer å arbeide», Fritt Folk 23. juli 1941, 3 (med fotografi); «Bolsjevikjødene ranet til sig makten i det russiske riket ved bondens hjelp», Fritt Folk 24. juli 1941, 9.; Øyulv Gran, «Den norske legion» (dikt), Fritt Folk 28. juli 1941, 3.
- 62 Erikstein 2017: 34.
- 63 Vitneforklaring Harry Koritzinsky 30. juli 1946, i RA: Oslo politikkammer, landssvikarkivet, dnr. 2749, Wilhelm A. K. Wagner.
- 64 Sørensen 1989: 119.
- 65 Emberland 2003: 123.
- 66 Emberland 2003: 127.
- 67 Jf. Emberland 2022: 297.
- 68 Sørensen 1989: 119, 276.
- 69 «Kjemp bolsjevismen ned», Hirdmannen 28. juni 1941, 1.
- 70 «Skjebnefellesskap», Hirdmannen 5. juli 1941, 1.
- 71 «Europas frihetskamp», Hirdmannen 12. juli 1941, 1.
- 72 «Europas frihetskamp», Hirdmannen 12. juli 1941, 1.
- 73 «Bolsjevisme er jødedom», Hirdmannen 26. juli 1941, 1.
- 74 «Bolsjevisme er jødedom», Hirdmannen 26. juli 1941. Fotografi med tittelen «'Hollandske' bolsjevikjøder», 1.
- 75 «Jødespørsmålet», Hirdmannen 5. juli 1941, 2.
- 76 Også i det mer teoretisk og intellektuelt orienterte NS månedshefte ble bolsjevismen koplet til «jødedommen». 15. juli publiserte tidsskriftet en usignert artikkel med tittelen «Hvad er bolsjevismen?». Her het det at det etter bolsjevikenes maktovertakelse, med Russland som base, var blitt iverksatt en «uhørt krig mot de hvite folkeslags eksistens». Artikkelen konkluderte også med at bolsjevikene hadde stilt «seg utenfor ethvert fellesskap med den øvrige menneskehet». Videre het det at motsetningen mellom bolsjevismen og kapitalismen bare var tilsynelatende, og at det i realiteten fantes «aksjonsfellesskap mellom den røde og gulletts internasjonale». Artikkelen slo dessuten fast at jødene hadde «urgamle planer og drømmer om å vinne herredømmet over alle jordens riker og deres herligheter». Se «Hvad er bolsjevismen», i NS månedshefte nr. 2, juli 1941, 35–37. Utheving i originalen.
- 77 Bruun 2017: 69–72.
- 78 Von Mehren 1995: 46–47.
- 79 Von Mehren 1995: 47.
- 80 Von Mehren 1995: 48–49.
- 81 Von Mehren 1995: 48–49.
- 82 «Avsløringen», Kristen Samling 1. juli 1941, 3. Utheving i originalen.
- 83 «Noen jøde-problemer», Kristen Samling 1. juli 1941, 2.
- 84 Østbye 1944 (b.) og Østbye 1941: 35–64.
- 85 Om sensuren. se Foss 1975: 29–50; Dahl og Bastiansen 2000: 134–140.
- 86 Wernersen 2006: 93.
- 87 Om omfanget av nyordningen av pressen, se Hjeltnes 1990: 51, 55.
- 88 Hjeltnes 1990: 55.
- 89 Westlie 2019: 10.
- 90 Westlie 2019: bl.a. 47–49, passim.
- 91 Grim oppga å ha meldt seg inn i partiet i oktober 1940. Se referat fra hans rettssak under landssvikoppgjøret, i Telemark Arbeiderblad, 21. juni 1945, 4.
- 92 Norby 1999, 114–115.
- 93 «NS-redaktøren Bernhard Balsmo for retten», Porsgrunns Dagblad, 11. desember 1946, 5.
- 94 Westlie 2019: 165.
- 95 Se «Norge må finne sin plass blant de germanske folk», Varden 25. juni 1941, 4; «Norge kan ikke sitte rolig når de nasjonale stater rydder opp», Varden 5. juli 1941, 1, 4; «Quislings tale på Jonsoksfesten på Bygdøy», Porsgrunns Dagblad, 26. juni 1941, 3; Det store folkemøtet i Oslo mot bolsjevismen, Porsgrunns Dagblad, 5. juli 1941, 1, 6; «Bukker Tyskland under idag er resultat for Norge bolsjevisme!», Grenmar 5. juli 1941, 1, 6.
- 96 Senere ble han partiets fylkesfører for Aust-Agder, Vest-Agder og Rogaland, før han fra sensommeren 1943 overtok samme verv i Aust-Viken. Se «Fylkesfører Oscar Hæreid for retten», Breviksposten 19. februar 1947, 4.

- 97 «Forhenget er trukket tilside», Porsgrunns Dagblad 12. juli 1941, 5. Artikkelen ble også publisert i Grenmar 10. juli 1941, 2 og i Varden 11. juli 1941, 3–4. Et annet eksempel er en artikkel skrevet av NS' fylkesfører i Telemark, Olav Dalen. Dalen hevdet her at verdenskrigen var en kamp mellom nasjonalsosialismen og jødene. Se «Den virkelige hensikt avslørt», Porsgrunns Dagblad 18. juli 1941, 4, også trykt i Grenmar 18. juli 1941, 4, 6.
- 98 «Forhenget er trukket tilside», Porsgrunns Dagblad 12. juli 1941, 5.
- 99 «Kapitalismen og bolsjevismen forenes. Jødefinans har kastet masken», Varden 8. juli 1941, 6.
- 100 «Jødekleins grep om Island», Varden 12. juli 1941, 6.
- 101 «Hvorfor norsk ungdom kjemper i regiment Nordland», Porsgrunns Dagblad 15. juli 1941, 4.
- 102 «Dramaet bak piggetråd og bajonetter», Grenmar 11. juli 1941, 2, 4, sitat s. 4.
- 103 «Bøndenes stilling til bolsjevismen», Grenmar 12. juli 1941, 3. Samme artikkel ble publisert i Porsgrunns Dagblad 17. juli 1941, 4. Her var den merket som artikkel fra NAT.
- 104 Dahl og Bastiansen 2000: 139.
- 105 Se f.eks «Jødespørsmålet», Hirdmannen 5. juli 1941, 2; brev fra Østbye til Quisling, datert 7. oktober 1942. Brevet viser til hendelser etter denne datoen, og er etter alt å dømme feildatert. Antakelig er det fra 7. november 1942. <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/skole/8-10.trinn-ungdom/andre-verdenskrig/visste-ns-hva-som-skjedde-med-jødene#!#block-body-1>
- 106 Zu Utrup 2003; Herf 2006.
- 107 Simonsen 2017a.: 450.
- 108 Hofstadter 1965: 3–40. Se også Dyrendal 2003.
- 109 Jf. Butter 2014: 20–22.
- 110 Goerzel 1994: 740–741; se også Emberland og Døving 2018: 183; Swami m. fl. 2011: 443–463.
- 111 Perspektivene bygger i noen grad på Simonsen 2022.
- 112 Confino 2014: 236–237. Sidetall i kindleutgave. Se også Zu Utrup 2003: 428. Om demoniseringen av jødene, se også f. eks. Burrin: 340. For en sammenlikning av nazistenes forestillinger om jødene med forestillingen om Antikrist, Bärtsch 1988: 112–133.
- 113 «Forhenget er trukket til side», Porsgrunns Dagblad 12. juli 1941, 5.
- 114 «Kapitalismen og kommunismen hånd i hånd», Fritt Folk 28. juni 1941, 4.
- 115 «Den røde fare», lederartikkel Fritt Folk 24. juni 1941, 3.
- 116 «Skjebnefellesskap», Hirdmannen 5. juli 1941, 1.
- 117 Jf. f. eks. «Europas frihetskamp», Hirdmannen 12. juli 1941, 1; «Et Midtsommerstevne på Bygdøy i nordisk og nasjonal ånd», Fritt Folk 24. juni 1941, 1, 6, 9.
- 118 Barkun 2003: 4.
- 119 Dette påpekes også i studier av den nasjonalsosialistiske antisemittismen i Tyskland, Jf. Zu Utrup 2003: 415.
- 120 Berger 2018: 52–53. Sidetall i kindleutgave.
- 121 «Forhenget er trukket tilside», Porsgrunns Dagblad 12. juli 1941, 5.
- 122 Den som tydeligst og med størst innflytelse har tatt til ordet for at en ultranasjonalistisk gjenføðelsesmyte utgjør et definierende element i ulike former for fascisme, er historikeren Roger Griffin. Griffin beskriver fascismen som «a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultranationalism». Se Griffin 1993: 26. Sidetall i kindleutgave.
- 123 Jf. Simonsen 2022.
- 124 Frøland 2018: 435.
- 125 Herf 2006.
- 126 Zu Utrup 2006: spes. 425–430.
- 127 Se f. eks. Sørli, Bergersrud, Emberland og Moland 2021.
- 128 Dette poenget ble reist i en mer kortfattet form i Simonsen 2021.
- 129 Kontrasten mellom Lunde og Riisnæs/Quisling er nevnt. Et annet eksempel som viser at det fantes en spennvidde i holdninger også blant NS-statsrådene (fra 25. september 1941 titulert som ministre) er Kjeld Stub Irgens. Irgens, som fra 1940 ledet Sjøfartsdepartementet, fremstår til tross for sitt NS-medlemsskap som forholdsvis uinteressert i NS' nyordningsprosjekt. I mai 1944 motsatte han seg faktisk et krav fra Quisling om å medvirke i NS-propagandaen. RA: L-sak, Stub, «skriv fra Stub til Quisling» 20. mai 1944 (s. 318 i den digitaliserte saken).
- 130 Bruland 2017: 657; Corell 2021: 477.

Litteratur

- Barkun, M. (2003). *A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley.
- Berger, J. M. (2018). *Extremism*. Cambridge, MA: The Mit Press. Kindleutgave.
- Bruknapp, D. O. (1976). Ideene spiller partiet. I Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen (red.), *Fra idé til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, s. 9–47. Bergen/Oslo/Tromsø.
- Bruknapp, D. O. (1972). *Nasjonal Samling og rasespørsmålet 1933–1940*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge. Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyers forlag.
- Bruun, H. A. (2017). *Nasjonalreligiøsitet i Norge mellom 1850 og 1950 En analyse av Oalvskulten [sic] og Kristen Samling som ulike uttrykk for nasjonalreligiøsitet*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Burrin, P. (1997). Political Religion: The Relevance of a Concept. *History and Memory*, 9(1/2), 321–349.
- Butter, M. (2014). *Plots, Designs, and Schemes: American Conspiracy Theories from the Puritans to the Present*. Berlin: De Gruyter.
- Bärsch, Claus-E. (1988). Antijudaismus, Apokalyptik und Satanologie: Die religiösen Elemente des nationalsozialistischen Antisemitismus. *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 40(2), 112–133.
- Corell, S. (2021). *Likvidasjonen. Historien om Holocaust i Norge og jakten på jødernes eiendom*. Oslo: Gyldendal.
- Confino A. (2014). *A World Without Jews. The Nazi Imagination from Persecution to Genocide*. New Haven/London: Yale University Press. Kindleutgave.
- Dahl, H. F. (1991). *Vidkun Quisling. En fører blir til*. Oslo: Aschehoug.
- Dahl, H. F. og Bastiansen H. (red.). *Hvor fritt et land. Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre*. Oslo: Cappelen, 2000.
- Døving, A. og Emberland, T. (2018). Konspirasjonsteorier i det ytterliggående høyrelandskapet i Norge. I Bjørge, T. (red): *Høyreekstremisme i Norge. Utviklingstrekk, konspirasjonsteorier og forebyggingsstrategier*, s. 179–232. Rapport PHS Forskning 2018:
- Emberland, T. (2003). *Religion og rase - nyhedenskap og nazisme i Norge 1933–1945*. Oslo: Humanist forlag.
- Emberland, T. (2022). *Fra gutterommet til Gestapo. En historie om radikaliserings*. Oslo: Dreyers forlag.
- Erikstein, I. Aa. (2017). «Antisemittismen er selvforsvar. Vi forfølger ikke jødene, men for-svarer oss mot jødernes forfølgelse av vår rase og kultur». Ei undersøkning av antisemittismen i Hirdmannen. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Figueiredo, I. (1994). *Nasjonal Samling 1937–1940. En analyse av partiets politiske og ideologiske utvikling fra juli 1937 til april 1940*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Foss, G. (1975). *Pressen og sensurapparatet 1940–45, med særlig vekt på Bergens Tidende*. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Frøland, C.M. (2018). *Nazismens idéunivers*. Oslo: Vidarforlaget.
- Fure, O.B (2002). Tilintetgjørelsen av de europeiske jødene. *Nytt norsk tidsskrift* 19(2), 111–140.
- Goerzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology* 15(4), 731–742.
- Griffin. R. (1993). *The Nature of Fascism*. London: Routledge. Kindleutgave.
- Herf, J. (2006). *The Jewish Enemy. Nazi Propaganda during the World War II and the Holocaust*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hintjens, H.M. (1999). Explaining the 1994 Genocide in Rwanda. I *The Journal of Modern African Studies* 37(2), 241–286.
- Hjeltnes, G. (1990). *Avisoppgjøret etter 1945*. Oslo: Aschehoug.
- Hoffmann, C. (2001) «The New» as a (Jewish) Threat. Anti-modernism and Antisemitism in Germany. I Ytrehus, L. A. (red.). *Forestillinger om «den andre»*, s. 99–114. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

- Hofstadter, R. (1965). The Paranoid Style in American Politics. I R. Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*, s. 3–40. Cambridge; Harvard University Press.
- Høidal, O. (1988). *Quisling. En studie i landssvik*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Longerich, P. (2010). *Holocaust. The Nazi Persecution and Murder of the Jews*. Oxford: Oxford University Press.
- Longerich, P. (2012). *Heinrich Himmler. A Life*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Matthäus, J. (2005). Operation Barbarossa and the Onset of the Holocaust. I C. Browning (med bidrag fra J. Matthäus). *The Orgins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy 1939–1942*, s. 244–308. London, Arrow books.
- Matthäus, J. (2007). Controlled Escalation: Himmler's Men in the Summer of 1941 and the Holocaust in the Occupied Soviet Territories. I *Holocaust and Genocide Studies* 21(2), 218–242.
- Mendelsohn, O. (1986). *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind 2. 1940–1985*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norby, T. E. (1999). *Varden fra fjord til fjell gjennom 125 år. Avishistorie i Telemark fra 1874 til 1999*. Skien: Forlaget Grenland.
- Quisling, V. (1940). *Quislings tale i Kringkastingen 24. juni 1940. NS Opplysningsskrift nr. 104*. Oslo: NS propagandakontor.
- Simonsen, K.B. (2017a.). Vidkun Quisling, antisemittismen og den paranoide stil. I *Historisk tidsskrift* (4), 446–467.
- Simonsen, K.B. (2017b.). Antisemittisme i Telemark i ord og gjerning. I *Telemarks historie* (38), 80–98.
- Simonsen K.B. (2020). Antisemitism and Conspiracism. I Butter, M. og Knight, P. (red). *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, s. 357–370. London: Routledge.
- Simonsen, K.B. (2021). Hva sa Nasjonal Samling? I *Trønderdebatt* 20. april 2021: <https://www.tronderdebatt.no/hva-sa-nasjonal-samling/o/5-122-21294>
- Simonsen, K.B. (2022). Threats and euphemisms: the antisemitic propaganda of Nasjonal Samling during the summer and autumn of 1942. I *Scandinavian Journal of History*. Foreløpig publisert digitalt: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03468755.2022.2097946>. Vil senere legges inn i issue.
- Skobba, I. (2017). NS i byer og bygder 1940–1945. I *Telemarks historie* (38), 32–72.
- Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S. & Voracek, M. (2011). Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories. I *British Journal of Psychology* 102(3), 443–463.
- Sørensen, Ø. (2020). NS-regimet og jødene. I Øystein Sørensen og Kjetil Braut Simonsen (red.), *Historie og moral. Nazismen, jødene og Hjemmefronten*, s. 51–90. Oslo: Dreyers forlag, 2020.
- Sørensen, Ø. *Hitler eller Quisling? Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940–1945*. Oslo: Cappelen, 1989.
- Sørli, S. (2015). *Solkors eller hakekors. Nordmenn i Waffen-SS 1941–1945*. Oslo: Dreyers forlag.
- Sørli, S., Borgersrud L., Emberland, T. og Moland, A. (2021). Frontkjemperne var ikke «soldater som alle andre». I VG, 5. april: <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/PRJx7J/frontkjemperne-var-ikke-soldater-som-alle-andre>
- Thorsen, H. (2019). *Den «norske Nürnberg-lovgivningen». Arbeidet med lov om visse bestemmelser om jøder under andre verdenskrig*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Tronstad, R. (2021). «Denne seige rase.» *Antisemittismen på Agder inntil 1945*. Kristiansand: Stiftelsen Arkivet.
- Volkov, S. (2006). *Germans, Jews and Antisemites. Trials in Emancipation*. New York: Cambridge University Press.

- Von Mehren, I. T. (1995). Kristen Samling – et fenomen. I J. O. Ulstein, (red.). *Kyrkja under krigen. Bokutgave av Tidsskrift for Kirke, Religion og Samfunn*, s. 43–63. Volda, Høgskulen i Volda.
- Wernersen, C. H. (2006). «...Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter». *Norsk presse under nazistisk sensur*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Westlie, B. (2019). *Det norske jødehatet. Propaganda og presse under okkupasjonen*. Oslo: Res Publica.
- Winiewski M., W. Soral og M. Bilewicz. (2015). Conspiracy Theories on the Map of Stereotype Content. Survey and historical evidence. I M. Bilewicz, A. Cichocka og W. Soral (red.). *The Psychology of Conspiracy*, s. 23–41. London/New York, Routledge.
- Zu Utrup, W. M. (2003). *Kampf gegen die «jüdische Weltverschwörung». Propaganda und Antisemitismus der Nationalsozialisten 1919–1945*. Berlin: Metropol.
- Østbye, H. N. (1941). *Jødenes krig*. Oslo: Kamban.
- Østbye, H. N. (red.) (1944 a.) *Quisling har sagt. Bind 4. Mot nytt land. Artikler og taler av Vidkun Quisling*. Oslo: Blix forlag.
- Østbye, H. E. (1944b.). *Kulturradikalismen – kulturbolsjevismen*. Utg. Ikke oppgitt.

Aviskilder

(Fullstendige referanser til de enkeltartiklene foreligger i noteapparatet.)

Adresseavisen 1943
 Breviksposten 1947
 Dagbladet 1941
 Dagsposten 1941
 Fritt Folk 1941, 1942
 Grenmar 1941
 Hirdmannen 1941
 Kristen Samling 1941
 NS månedshefte 1941
 Porsgrunns Dagblad 1941, 1946
 Telemark Arbeiderblad 1945
 Varden 1941
 Østerdølen 1941

Arkivkilder

Riksarkivet: Oslo politikammer, landssvikarkivet, dnr. 2749, Wilhelm A. K. Wagner.
 Riksarkivet: Oslo politikammer, lands-svikarkivet, dnr. 445, Kjeld Stub Irgens.

Nettressurser

Arkivverket: Visste NS hva som skjedde med jødene?
<https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/skole/8-10.trinn-ungdom/andre-verdenskrig/visste-ns-hva-som-skjedde-med-jodene#!#block-body-1>

